

HOOFDSTUK 1

1914-1918: Europa mobiliseert

Een oorlog die niemand wil... en iedereen onvermijdelijk acht

Na een gespannen begin van de twintigste eeuw met de Boerenoorlog, het conflict in Mantsjoerije en de Balkanoorlogen, kondigde 1914 zich aanvankelijk aan als een rustig jaar. Die rust was bedrieglijk, want op de achtergrond speelden nationale rivaliteiten en imperiale ambities, en hadden zich twee machtsblokken gevormd: Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland in de Triple Entente enerzijds en de Triple Alliantie van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië anderzijds. Het algemene gevoel van bedreiging leidde tot een wapenwedloop. Overal leefde de overtuiging dat een defensieve oorlog haast onvermijdelijk was en dat het zaak was zich voor te bereiden om snel op een aanval te kunnen reageren.

Ondanks het klimaat van wederzijds wantrouwen werd de aanslag in Sarajevo op 28 juni niet meteen gezien als een grote dreiging, maar als een lokaal incident in de toch al woelige Balkan. Een maand later trok Europa echter onherroepelijk ten oorlog, intensieve diplomatieke onderhandelingen ten spijt. Een oncontroleerbare kettingreactie dreef de naties tot 'collectieve zelfmoord'. Alhoewel de socialisten een belangrijke antimilitaristische oppositie vormden, boden ze in Frankrijk, Duitsland en België amper weerstand tegen de ontwikkelingen. Hun trouw aan de natie haalde het op gedeelde idealen.¹ De Franse *Union sacrée* (heilige unie) had zijn Duitse tegenhanger in de *Burgfrieden* (sociale vrede): in Frankrijk traden twee socialisten toe tot de regering, in Duitsland keurden vakbondsleiders mee de oorlogskredieten goed. De Europese grootmachten spoorden ook andere landen aan om stelling in te nemen en sleurden hen zo mee in een wereldwijd conflict dat 'niemand wilde' en waarvoor elke partij de verantwoordelijkheid afschoof op een andere.

< Oorlogsentousiasme? Frankrijk, aug 1914. Foto Jacques Moreau, © Bridgeman Images (detail).

Een grootse 'première': algemene mobilisatie en massale oproeping

De nieuwe oorlog diende zich meteen als uitzonderlijk aan: voor het eerst sinds de invoering van de algemene dienstplicht voor mannen gaven regeringen het bevel tot *algemene* mobilisatie. Door het samenspel van allianties werd het conflict de eerste *mondiale* en *totale* oorlog in de geschiedenis.

Op 30 juli 1914 kondigde Rusland de algemene mobilisatie af, meteen gevolgd door die van Oostenrijk-Hongarije (in de nacht van 30 op 31 juli) en Duitsland en Frankrijk (op 1 augustus). België besloot tot algemene mobilisatie op 31 juli, ondanks zijn neutraliteit. Een dag later mobiliseerde Nederland – eveneens neutraal – en stelde troepen op aan de grenzen. Na de invasie van het Groothertogdom Luxemburg door het Duitse leger op 2 augustus, en vooral die van België op 4 augustus, wierp ook Groot-Brittannië zich in de strijd.

In snel tempo werd een spectaculair aantal mannen onder de wapens geroepen: in Frankrijk meer dan 3,5 miljoen mannen in twee weken tijd; in Duitsland bijna vier miljoen. België was volop bezig met een reorganisatie van het leger en mobiliseerde 200.000 mannen, naast 45.000 leden van de burgerwacht. Overal stroomden vrijwilligers toe. In België meldden zich er in augustus 1914 meer dan 20.000 en 40.000 tijdens de hele oorlog. In Frankrijk waren er zo'n 350.000 vrijwilligers en sloten in augustus 1914 ca. 40.000 buitenlanders aan bij het Vreemdelingenlegioen (voornamelijk Italianen en inwoners van de Elzas, dat sinds 1871 officieel Duits was). Ook het Duitse leger trok vrijwilligers aan. Al deze mannen voelden zich duidelijk betrokken bij een oorlog die hen legitiem leek.

Groot-Brittannië kende geen dienstplicht en beschikte slechts over een klein beroepsleger van ongeveer 125.000 manschappen. Het mobiliseerde dus bijna uitsluitend vrijwilligers en dat gold ook voor de gebieden van het latere Britse Gemenebest. Gigantische propagandacampagnes, uitgewerkt door een speciale commissie bij het ministerie van Oorlog, speelden tijdens de eerste twee oorlogsjaren een grote rol in hun rekrutering. De affiches bespeelden twee registers – emotie en rede – en versterkten met sterk gegenderde boodschappen het patriottische plichtsgevoel. Plicht tegenover *King and Empire* ging hand in hand met de bescherming van huis en haard. Zodra de wreedheden tegen de Belgische burgerbevolking bekend raakten, werden ze ingezet om het idee van dreigend gevaar en barbarij te versterken. De sociale druk was zwaar: wie zich niet aanmeldde kreeg de reputatie een onverdraaglijke lafaard te zijn, een

beeld dat mannen achtervolgde tot in hun gezin.

De propaganda richtte zich niet alleen tot mannen uit alle lagen van de bevolking, maar ook tot vrouwen. Zij moesten mannen aansporen om dienst te nemen, hen op hun plicht wijzen en aanmoedigen om te vertrekken. Ze dienden daarbij enkel hun patriotisme te laten spreken, andere gevoelens moesten ze naar het achterplan duwen. Vrouwen uit de Primrose League, een conservatieve organisatie opgericht in 1883, zetten zich sterk in voor het slagen van de rekruteringscampagnes. Suffragettes dreven de spot met mannen die aarzelden om dienst te nemen.

'Papa, wat deed jij in de Grote Oorlog?'

Britse affiche, 1915. Library of Congress, WWI Posters.

Al die inspanningen wierpen blijkbaar hun vruchten af: in augustus meldden zich 300.000 vrijwilligers, tegen het eind van het jaar waren het er al een miljoen. Daarna nam het enthousiasme af, zodat Groot-Brittannië in 1916 de dienstplicht invoerde. Dat systeem droeg al de kiemen in zich van een totale oorlog: niet alleen liet het staten toe om op erg korte tijd massaal te mobiliseren, het gaf het conflict ook een absoluut en algemeen gedragen doel mee: de verdediging van gezin en vaderland.

Tussen 1914 en 1918 riepen de oorlogvoerende landen gemiddeld de helft van hun mobiliseerbare mannen op. Nooit eerder was zo'n groot aandeel van de mannelijke bevolking zo lang onder de wapens. Het gemiddelde verbergt evenwel grote verschillen tussen de landen:

Land	Aantal gemobiliseerden	% van mobiliseerbare mannen
België	365.000	20%
Duitsland	13.200.000	86%
Frankrijk	7.891.000	85%
Groot-Brittannië, (incl. Empire en Dominions)	8.904.467	54%

Bron: *Encyclopedie de la Grande Guerre*, vol. 1, p. 717.

'Britse vrouwen zeggen: "Ga!"' Affiche, 1915. Library of Congress, WWI Posters.

Soldaten verdedigen hun vaderland. Duitse affiche, 1914. Library of Congress, WWI Posters.

Deze mobilisatie zonder voorgaande vormde het orgelpunt van een eeuw van inspanningen om de mannelijke identiteit vorm te geven op basis van nationalisme en patriotisme. 'De algemene mobilisatie (...) transformeerde de notie mannelijkheid. Wat vroeger het beroep was van enkelen - de wapens dragen - werd nu de eigenschap van allen, een eigenschap die de man onderscheidde van het kind, van de vrouw maar ook van de invalide of de oudere (...). In een eeuw tijd was de inlijving in het leger een van de voornaamste kenmerken van mannelijkheid geworden.'²

Zowel in Frankrijk als in Duitsland waren de school en vooral de kazerne de plaatsen die burgerschap en viriele waarden bijbrachten, met name vaderlandsliefde en heroïsche moed. De legerdienst was bij uitstek een overgangsrite van 'de kindertijd, waarin vrouwelijke waarden primeren, naar de wereld van de volwassen man'.³ De kazerne legde een model van mannelijkheid op dat stoelde op militaire deugden. De sfeer van fysiek en psychologisch geweld was erop gericht de mannen te harden en hun wilskracht te versterken. Een 'echte' man onderscheidde zich door zijn plichtsbef en zijn bereidheid om de wapens op te nemen voor vaderland en gezin. De dienstplicht gaf niet alleen gestalte aan de soldaat, maar ook aan de burger. Het stemrecht hield de plicht in om het land te verdedigen; beide noties maakten onlosmakelijk deel uit van de mannelijke identiteit, die in scherp contrast stond met de vrouwelijke. In de kazernes waren trouwens geen vrouwen te bekennen, behalve soms in de keukens. De enige vrouwelijke figuur met een link naar de legerdienst was de prostituee. Bordeelbezoek maakte deel uit van de overgang naar volwassenheid. Tegenstanders van vrouwenstemrecht motiveerden hun standpunt vóór 1914 trouwens vaak met het argument dat vrouwen geen legerdienst vervulden.

In de constructie van mannelijkheid speelde nog een derde element: religie. De Kerk bracht individuen in sterke mate een cultuur van gehoorzaamheid en respect voor discipline bij.⁴ Door zich in 1914 achter het idee van een defensieve

oorlog te scharen, ondersteunde ze de mythe van een ‘rechtvaardige en heilige oorlog’.⁵ Nationalistisch vuur en patriottische godsvrucht gingen vaak hand in hand.

Instemming met de oorlog en het vertrek van de mannen

Heden ten dage beschouwen Europese samenlevingen oorlog als een anomalie, maar in 1914 was een ‘goede’ oorlog nog het logische sluitstuk van de diplomatie. Zo’n oorlog vereiste wel de instemming van de publieke opinie, iets waar alle overheden zeer aandachtig voor waren. Rusland (dat de oorlog op gang trok) beweerde zelfs dat het onmogelijk was om de eigen oorlogszuchtige bevolking in toom te houden. De hele oorlog lang zouden alle naties hun publieke opinie met aangepaste propaganda bespelen. Toch werden de ‘cruciale besluiten in die weken, waardoor Europa slaags raakte, genomen door een verrassend klein aantal individuen (en het waren allemaal mannen)’.⁶

De beleidsmakers waren inderdaad stuk voor stuk mannen, en doordrongen van het idee van krijgshaftige mannelijkheid. In Duitsland en Rusland, de twee landen die de oorlog lieten losbarsten, waren politici bijzonder gevoelig voor de argumenten van de legerleiding. Die was opgeleid om oorlog te voeren, niet om aan vredesopbouw te doen: ze beschouwde het leger als ‘het meest nobele deel van de natie’ en zag in oorlog een manier om de natie te vermannelijken. De legertop proefde al de overwinning die het land zou doen heropleven en glorie en suprematie zou brengen. De politieke leiding liet zich overtuigen door die argumenten.

Bij de Franse en Duitse bevolking lokten de mobilisatieorders de gewone reacties uit: huisvrouwen sloegen extra proviand in, mensen haalden snel hun geld van de bank. In geen van beide landen was er sprake van echte weerstand tegen de mobilisatie. De Franse legerleiding, die vreesde voor zo’n 13 procent dienstweigeraars, stelde opgelucht vast dat het er nog geen 1,5 procent waren. Ook in Duitsland verliep de mobilisatie probleemloos, mede omdat mannen er waren opgevoed tot een sterk gevoel van samenhang en viriele kameradschap (*Männerbund*).⁷

De steun voor de oorlog nam overal de vorm aan van een defensief patriottisme. Iedereen was er immers van overtuigd ‘dat hun land met opzet was aangevallen

of geprovoceerd en dat hun eigen regering zich tot het uiterste had ingespannen om de vrede te bewaren’.⁸ De notie van een defensieve oorlog, het sterke patriottisme en de oproepen om eigen huis en haard te beschermen vormden een explosieve cocktail. Er moest en zou gestreden worden tot de overwinning en de volledige vernietiging van de vijand, koste wat kost. De sterkte van die overtuiging helpt verklaren dat de troepen de oorlog zo lang volhielden.

Dat er een sterk draagvlak was voor de oorlog betekent nog niet dat er enthousiasme heerste. In enkele grote steden uitten nationalistische elementen hun vreugde, maar dat gevoel werd zeker niet door iedereen gedeeld. Het beeld op de Épinal-prent met soldaten die vrolijk vertrekken, een bloem in de loop van hun geweer, is al lang achterhaald.⁹ ‘De foto’s van juichende menigten in de hoofdsteden zijn misleidend. De meeste Europeanen werden overvallen door het uitbreken van de oorlog en reageerden met ongeloof en schrik.’¹⁰

In Frankrijk overheerste diepe verbijstering, zelfs totaal onbegrip. Zeker op het platteland, waar nieuws over de internationale spanningen weinig doordrong, vroegen velen zich verbouwereerd af welke oorlog er wel kon zijn uitgebroken.¹¹ Toen de oorlog concreter werd, volgde diepe verslagenheid. ‘De onrust nestelt zich traag in mij, een soort schemering daalt over mijn hart’, schreef Marie Escholier, een Française die met haar kinderen op vakantie was in de Ariège, toen ze vernam dat haar man hen niet zou vergezellen.¹² De emoties van het eerste moment maakten plaats voor ernst, plichtsbesef en vastberadenheid. In de stations en op de kaaien was er wel opschepperij en chauvinisme, maar volgens historicus Jean-Yves Le Naour school daaronder de angst. De mannen verstopten hun ongerustheid achter gespeelde vrolijkheid, de vrouwen waren in tranen. Historicus Marc Bloch herinnerde zich de aangrijpende momenten van zijn eigen mobilisatie: ‘Het verdriet werd nauwelijks getoond; alleen hadden veel vrouwen gezwollen ogen... De meeste mannen waren niet blij; ze waren vastberaden, en dat was beter.’¹³

Naast vastberadenheid waren ook angst en verdriet van de partij. Het eerste wat de oorlog immers deed, was geliefden van elkaar scheiden.¹⁴ Bijna de helft van de gemobiliseerde Franse soldaten was gehuwd, vele koppels trouwden nog snel. In Parijs alleen al waren er tussen 2 en 15 augustus 1914 2500 huwelijken.¹⁵ De mobilisatie van de mannen heette een ‘catastrofe voor het gevoelsleven’ te zijn. De oorlog greep brutaal in op relaties. Verlovingen en huwelijken werden uitgesteld of omgekeerd: feitelijke relaties werden ge-regulariseerd en natuurlijke kinderen gewettigd. Alle landen voerden een huwelijksbeleid op maat van de oorlog. Franse soldaten konden vanaf 4 april

1915 huwen via volmacht¹⁶, Belgische soldaten vanaf mei 1916. Door zich op die manier om ‘oorlogskoppels’ te bekommeren, haalde de overheid zich potentieel een financiële last op de hals: weduves en wezen van soldaten hadden immers recht op tegemoetkomingen. Morele overwegingen – het veiligstellen van het instituut van het huwelijk en het gezin – wogen evenwel zwaarder dan materiële. Er speelden zelfs strategisch-militaire redenen, want mannen vochten zagezegd beter wanneer ze een vrouw en gezin te verdedigen hadden.

In Duitsland twijfelden de burgerlijke en militaire leiders er tijdens de mobilisatie geen moment aan dat ze de steun genoten van de publieke opinie. Al in november 1913 kreeg koning Albert I, op bezoek in Potsdam, van de keizer te horen dat in geval van oorlog een ‘onweerstaanbaar enthousiasme het hele Duitse volk zou meeslepen’.¹⁷ Dit oorlogsenthousiasme leefde inderdaad bij een deel van de intellectuele jeugd, romantische jongemannen zonder veel bezigheid die waren opgegroeid met boeken die de oorlog verheerlijkten als viriel en heroïsch.¹⁸ In Berlijn en Hamburg vormden zich vrolijke optochten van zingende mannen, die in patriottische publicaties al snel werden opgevoerd als bewijs van het wijdverspreide Duitse oorlogsenthousiasme.¹⁹ Net als in Frankrijk vormden deze enthousiastelingen evenwel een minderheid en volgde na de opstoot van nationalisme de angst. De reacties waren emotioneel en er leefde een sterk gevoel van plichtsbesef:

Iedereen dacht dat de oorlog snel beslecht zou zijn. Elk land achtte zich in staat tot een snelle overwinning, een andere scenario kwam niet in de hoofden op. Niemand kon zich voorstellen dat staten lang het hoofd konden bieden aan de economische chaos van een oorlog of dat ze in staat waren om de bevoorrading van zulke grote aantallen mannen gedurende een lange periode te verzekeren. Ja, tegen Kerstmis zouden de soldaten weer thuis zijn.

Groot-Brittannië en België beleefden de situatie anders. In Groot-Brittannië, een erg religieus land dat zich wars van oorlog toonde, voelde de publieke opinie zich niet betrokken bij de internationale ontwikkelingen. De Britse overheid hield zo lang een afwachtende houding aan dat het leek alsof de Britten niet tussenbeide zouden komen bij een conflict. Toen Duitsland het neutrale België op 2 augustus een ultimatum voorlegde, was er evenwel een grens overschreden. Op 3 augustus mobiliseerde ook Groot-Brittannië: zowel het eigen prestige als het internationaal recht stond op het spel. Net als in Parijs en Berlijn kwamen in Londen groepen mensen op straat, ‘gaven elkaar een arm en zongen vaderlandslievende liederen’.²⁰ Het aantal vrijwilligers groeide snel, de sterke emoties zorgden voor een radicale ommekeer in de

Bij het vertrek van de soldaten: patriottisme en verdriet gaan samen. Duitse postkaarten, 1915.
Links: Pictura Paedagogica Online, Universität Hildesheim. - Rechts: AVG-Carhif, Brussel.

geesten. De meeste vrijwilligers (40 procent) kwamen uit de middenklasse. Velen meldden zich aan om de beschaving te redden van de barbarij, een kleiner aantal omwille van het avontuur of om met de zegen van de Kerk een ‘heilige missie’ te vervullen. Weer anderen namen gewoon dienst om hun brood te verdienen. In een latere fase zorgde een meer rationele drijfveer ervoor dat de toevloed aan vrijwilligers op peil bleef, ondanks de eerste nederlagen. Groot-Brittannië mocht niet het risico lopen de oorlog te verliezen en Duitsland een dominante macht in Europa te laten worden. Propaganda speelde een grote rol in de massale rekrutering, niet alleen in Groot-Brittannië maar ook in verafgelegen *dominions* als Canada, Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland en Australië. Het succes ervan berustte in sterke mate op het geslaagde gebruik van clichés over mannelijkheid. Om de publieke opinie te overtuigen moest de boodschap immers geloofwaardig zijn.

Net als de Britten voelden de Belgen zich tot eind juli weinig betrokken bij een eventueel conflict. Ze wisten zich beschermd door het neutrale statuut

van hun land. Zelfs het bevel tot algemene mobilisatie kon de kalmte niet verstoren: de mobilisatie verliep ‘zonder enige oorlogszucht en op gehoorzame wijze’.²¹ Volgens historicus Henri Pirenne was de algemene overtuiging dat het Belgische leger ‘de missie had om niet te vechten’, het diende slechts ter afschrikking en om in geval van nood stand te houden in afwachting van versterking.²² Het idee alleen al dat Duitsland met zijn enorme leger het kleine België zou aanvallen ‘leek onwaarschijnlijk, op het monsterlijke af’.²³ Op 2 augustus 1914 schreef een soldaat aan zijn ouders: ‘We gaan ervan uit dat de Duitsers niet zullen komen en dat het zal zijn zoals in 1870.’²⁴ Het Duitse ultimatum van diezelfde dag sloeg in als een bom. Het kwam over als een onuitstaanbaar gebaar van minachting van ‘de grote’ tegenover ‘het kleintje’. De vernedering wakkerde de nationale trots aan en de stemming bij de publieke opinie sloeg om naar woede. De opstoot van patriottisme die de collectieve schok teweegbracht, was even sterk als onverwacht. Uit de brieven van soldaten sprak de wil om de confrontatie aan te gaan en daarvan getuigde ook de golf van vrijwilligers. In alle steden hingen de vlaggen uit, de ene manifestatie volgde op de andere, mannen en vrouwen hieven de Brabançonne aan. Met verbazing stelden Frankrijk en Duitsland vast dat er in België zowaar een onvermoed sterk nationaal gevoel bestond. Een aanzienlijk aantal socialisten die voor de oorlog het pacifisme huldigden, meldden zich als vrijwilliger in het leger. De Belgische Werkliedenpartij verklaarde zich bereid te vechten tegen de ‘barbaren’ en haar leider, Emile Vandervelde, werd benoemd tot minister van Staat.²⁵ Zoals overal was de opwindning vooral merkbaar in de steden. Het platteland bleef achter, zelfs toen de katholieke Kerk – op het platteland toch erg invloedrijk – haar steun aan een ‘heilige oorlog’ uitsprak.

Op 4 augustus vielen de Duitse troepen zonder officiële oorlogsverklaring het land binnen. Ondanks de Belgische weerstand wonnen ze snel terrein. In enkele weken tijd vielen er 9000 doden en 15.000 gewonden. Wie krijgsgevangen werd gemaakt, zou de hele oorlog in Duitse kampen doorbrengen – historica Annette Becker noemt hen ‘de vergetenen van de geschiedenis’. Soldaten die de grens met het neutrale Nederland overstaken, werden ontwapend en in kampen geïnterneerd. In de gevechtszones heerste grote chaos, met militairen en vluchtende burgers die dezelfde wegen gebruikten. De Duitse inval sleepte vanaf de eerste augustusdagen de hele Belgische bevolking mee in het conflict: mannen, vrouwen en kinderen, zonder onderscheid van klasse. Van een duidelijk onderscheid tussen burgers en militairen was in die omstandigheden geen sprake.

Mobilisatie in Antwerpen. Foto, aug 1914. Stadsarchief Antwerpen, 8706.

Al na enkele weken was België grotendeels bezet. Alleen een smalle strook achter de IJzer bleef vrij. Daarnaast beschikte de Belgische regering over een kleine diplomatieke enclave in het Franse Sainte-Adresse, bij Le Havre. De bevolking was, net als het grondgebied, opgedeeld: de Belgen in bezet gebied, die op het kleine stuk vrij België en een massa vluchtelingen in Nederland, Frankrijk, Engeland en Zwitserland. Ook tien departementen in het noorden en oosten van Frankrijk waren bezet, maar de Franse vluchtelingen vonden opvang in eigen land.

Niet alle gemobiliseerde mannen liepen dezelfde risico's. De soldaten (die overal wel een roepnaam hadden: *Piot, Poilu, Feldgrau, Tommy, Jass, Sammy...*) werden in een beurtrol naar de eerste linies gestuurd. Wie in vreedstijd was vrijgesteld van legerdienst (seminaristen, priesters en onderwijzers) werd ingezet als brancardier, vaak ook in de eerste linies. Er bevonden zich evenwel ook gemobiliseerde mannen achter het front, in administratieve, logistieke en medische functies. In elk van de legers werkte ongeveer een derde van de effectieven in dat soort ondersteunende diensten. Naarmate het conflict langer aansleepte, werden deze ‘bevoordeelden’ gezien als plichtsverzakers en lafaards. Kritiek was hun deel en grapjes en beledigingen plaatsten vraagtekens bij hun mannelijkheid. De opmerkingen waren vaak grof en seksueel geladen: de mannen in kwestie waren ‘eunuchen’ en verwijfd en de gangbare mening was dat vrouwen steeds ‘echte mannen’ zouden verkiezen, mannen die voor hen vochten.

Eh bien! embusqué, combien de pertes dans ta compagnie?
Well you slacker has your regiment many casualties?

Karikaturen toonden mannen die geen frontdienst deden als weinig viriel. Britse postkaart, 1914-1918. AVG-Carhif, Brussel.

mannen die stevast door vrouwen worden bedrogen. De plichtsverzaker behoort tot de tweede categorie.²⁷

Visies op mannelijkheid beïnvloedden dus van bij het begin van het conflict de gedragsnormen. Nederlanden kwamen dubbel aan: als een falen van de soldaat en als het onvermogen van mannen om hun gezin te beschermen. Overwinningen daarentegen werden verheerlijkt als een bevestiging van de viriliteit van de soldaten en van het vuur waarmee ze hun gezin verdedigden. Wie de oorlog weigerde of probeerde te ontsnappen aan de gevechten doorkruiste de strikte rolverdeling tussen vrouwen en mannen en verstoorde zo de genderorde.

Kortom, ‘enkel goede mannen zijn goede soldaten, vrouwen houden van goede soldaten en misprijzen wie de “bloedbelasting” niet kan betalen’.²⁶

‘We vragen ons af hoe het mogelijk is aan je plicht te verzaken, hoe een gespierde en seksueel actieve jonge man met een redelijke maag zich ver kan houden van de oorlog, ver van het gevaar, ver van het verfijnde plezier dat erin bestaat geluk en leven te riskeren? Er is maar één mogelijke verklaring: er zijn twee soorten mannen, mannen met minnaressen en

De mannelijkheid van gewetensbezwaarden in diskrediet gebracht. Britse postkaart, 1916.

Privéverzameling.

De mobilisatie van vrouwen

De mobilisatie maakte in principe een duidelijk onderscheid tussen vrouwen en mannen: de oorlog verscherpte de scheiding tussen de seksen die in vreedstijd al sterk voelbaar was. Toch werden vrouwen vanaf begin augustus 1914 ten volle opgenomen in de natie, als de moeders, echtgenotes, dochters of zussen van de soldaten. Hun functie was duidelijk afgebakend: ze moesten het hoofd bieden aan de dagelijkse moeilijkheden, morele steun geven aan wie vertrok en zorgen voor wie achterbleef. De rol die vrouwen bij het begin van de oorlog kregen, lag zo in het verlengde van hun traditionele taken: zorgen en bemoederen. Ze moesten hun moed tonen door hun verdriet te onderdrukken en zichzelf weg te cijferen. Marguerite de Witt-Schlumberger, voorzitter van een Franse vereniging voor vrouwenstemrecht, had vijf zonen en een schoonzoon in het leger en bevestigde: ‘Elke vrouw die op dit moment een man afleidt van zijn plicht tegenover het vaderland, is een misdadigster.’²⁸ (...) In deze plechtige tijden mogen we huilen vanbinnen, maar aan de buitenkant huilen we niet, we werken.²⁹

Een profetische uitspraak, aangezien alle oorlogvoerende landen in toeneemende mate een beroep zouden doen op vrouwen ter vervanging van de mannen die naar het front gingen. Die vervangarbeid werd voorgesteld als de tegenhanger van de frontdienst, zoals duidelijk bleek uit een verklaring die de Franse nationale vrouwenraad op 25 augustus 1914 verspreidde: ‘We gaan aan het werk zoals onze soldaten naar het front gaan.’

Op 6 augustus richtte de Franse eerste minister René Viviani zich rechtstreeks tot de Franse vrouwen. Hij vroeg hen in sterke bewoordingen om in de landbouw het werk van de gemobiliseerde mannen over te nemen: ‘Sta op, Franse vrouwen, kinderen, dochters en zonen van het vaderland. Neem op het werkveld de plaats in van wie op het slagveld is. Bereid u voor om hen morgen goed bewerkte grond te kunnen tonen, binnengehaalde oogst en ingezaaide velden. In deze ernstige tijden bestaat er geen minderwaardig werk. Alles wat het vaderland dient, is groots. Sta op! Schiet in actie! Aan de slag! Morgen zal er glorie zijn voor iedereen. Leve de Republiek! Leve Frankrijk!’

De oorlog brak net op het moment van de oogst uit en zou zeker duren tot de zaaitijd. De landbouwsters werden dus als eersten opgeroepen om mannen te vervangen en de leiding over de bedrijven over te nemen, vaak in erg lastige omstandigheden, onder meer door de opeising van trekdieren. De

Vrouwen en oude mannen aan het werk in een wijngaard, terwijl mannen naar het front trekken.
Foto, Frankrijk, 1914. Bibliothèque nationale de France.

vervangerbeidsters in andere takken van de economie komen verder in dit boek aan bod.

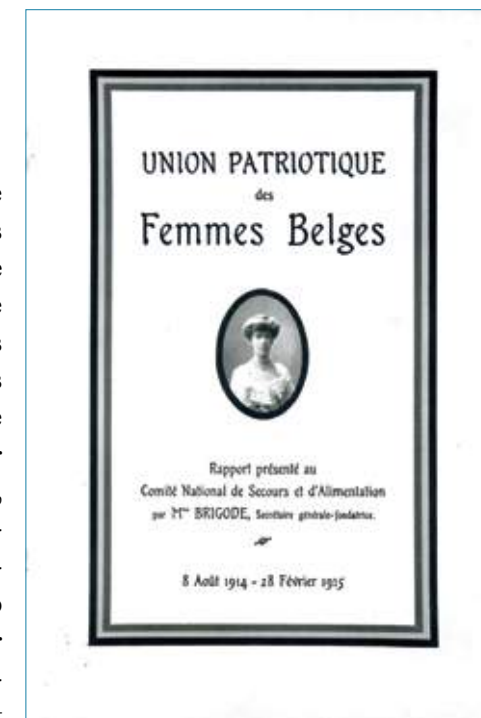
Wat begin augustus 1914 vooral opviel, was dat er voortdurend appel werd gedaan op het patriotisme van vrouwen, een patriotisme dat vrouwen zich eigen maakten en waar ze trots op werden. Feministen zagen in de oorlog trouwens een gelegenheid om te bewijzen dat vrouwen in staat waren om volwaardige burgers te zijn.

‘We moeten eindelijk bewijzen, door loyaal de plichten te vervullen die de samenleving van ons vraagt, dat we de rechten die we opeisen waard zijn’, schreef Marguerite Durand, een van de toonaangevende figuren van het Franse feminisme.³⁰ In alle landen scharden feministen zich in grote meerderheid achter de defensieve oorlog. Internationalisme en pacifisme, voorheen essentiële elementen van de beweging, hadden afgedaan. ‘Zolang de oorlog duurt, zijn de vrouwen van de vijand ook onze vijanden’, stelde journaliste Jane Misme op 19 december 1914 in *La Française*.

In het zog van de mannelijke vrijwilligers wilden in Groot-Brittannië ook veel vrouwen hun steentje bijdragen aan de oorlog, ‘do their bit’, zoals de propaganda opdroeg. De suffragettes waren verdeeld: een minderheid hield vast aan pacifistische idealen, terwijl de meerderheid, Emmeline

Pankhurst op kop, ‘met gemak de overgang maakte van militante acties tegen, naar actieve steun aan de regering’.³¹ Amper twee dagen na de oorlogsverklaring werd het Women’s Emergency Corps opgericht met als doel alle inspanningen van vrouwen te coördineren. De organisatiestructuur was gebaseerd op die van het leger, met discipline, uniformen en trainingen. Ook in België staakten feministen de strijd en richtten ze op 8 augustus de Vaderlandse Bond der Belgische Vrouwen (Union Patriotique des Femmes Belges) op, met een duidelijke ambitie: ‘de goede wil centraliseren van vrouwen die zich op de een of andere manier voor het vaderland willen inzetten’.

Naarmate de oorlog duurde, werven alle legers vrouwen aan in administratieve en ondersteunende diensten, om op die manier zo veel mogelijk mannen beschikbaar te maken voor het front. Groot-Brittannië zette als eerste in op vrouwelijke hulptroepen. Al in 1914 werden de VAD’s (Voluntary Aid Detachment, een bestaande vrijwilligersorganisatie onder het Rode Kruis) aan het leger verbonden. Andere vrijwilligersorganisaties zagen het licht: onder meer de Women’s Volunteer Reserve (februari 1915, transport) en het Women’s Legion (juli 1915, administratie en koken), beide geleid door *Colonel-in-Chief* Lady Londondary, en met een militair aandoende structuur. Omdat het aanwerven van vrouwen, die weliswaar burgers bleven maar wel een uniform droegen, in slechte aarde viel bij de Britse bevolking, streefde het leger ernaar om hen alleen in te schakelen voor zuiver ‘vrouwelijke taken’. In 1917 was het tekort aan strijdkrachten zo nijpend dat het leger eigen vrouwenkorpsen oprichtte: het Women’s Army Auxiliary Corps (WAAC, januari 1917), de Women’s Royal Navy Service (WRNS, november 1917) en de Women’s Royal Air Force (WRAF, april 1918). De vrouwen werden aangetrokken met ‘good wages - uniform - quarters - rations’ (een goed loon, uniform, onderdak en maaltijden). In totaal waren zo’n 90.000 vrouwen in dienst bij het Britse

Eerste activiteitenverslag van de Vaderlandse Bond der Belgische Vrouwen, 1915. Mundaneum, Bergen.

De Duitse Vrouwenbond stichtte op 3 augustus 1914 een Nationale Vrouwendienst. Postkaart, 1914. Pictura Paedagogica Online, Universität Hildesheim.

In juli 1915 groeide de animo om de 'vrouwendienst' verplicht te maken, maar zo ver kwam het uiteindelijk niet. In 1916 kreeg de Bund Deutscher Frauenvereine – tot dan een volledig onafhankelijke vrijwilligersorganisatie – van de militaire autoriteiten een ondersteunende rol bij de administratie, waar ze mee instond voor hulpacties en de voedselvoorziening.

Frankrijk kende gelijkaardige initiatieven om vrouwen te mobiliseren. Al in 1915 stelde de Union Patriotique des Aviatrices Françaises voor dat vrouwelijke piloten vliegtuigen van de onderhoudsateliers naar hun militaire bases zouden vliegen. De vrouwen in kwestie wilden hun kunde ten dienste van het land stellen en beklemtoonden dat 'het niet hun bedoeling was om soldaat te spelen'.³² Twee opeenvolgende aanvragen werden afgewezen door het Franse opperbevel. De Franse Marie Marvingt³³ en de Belgische Hélène Dutrieu lanceerden daarop het idee van een ambulancevliegtuig, een voorproefje van medisch transport via de lucht. Hun voorstellen kenden evenwel geen succes bij de legerleiding.

Een deel van de pers daarentegen stond wel positief tegenover het idee om gebruik te maken van vrouwelijke hulptroepen. *France militaire*, de officiële spreekbuis van het leger, pleitte er in januari 1916 voor om vrouwen

leger: 57.000 bij de landmacht, 32.000 bij de luchtmacht en 6000 bij de marine. Na de oorlog werden de eenheden ontbonden.

In Duitsland richtte de invloedrijke Bund Deutscher Frauenvereine, voorgezeten door Gertrud Bäumer, op 3 augustus 1914 een nationale vrouwendienst op (Nationaler Frauendienst). Die beklemtoonde het patriottisme van de leden en de noodzaak om de hele samenleving in de oorlog in te schakelen. In de kroniek die Gertrud Bäumer van september 1914 tot juni 1919 schreef voor het tijdschrift *Die Frau*, berichtte ze minutieus over de bijdrage die vrouwen leverden en plaatste ze die parallel met de offers die de mannen brachten. In

militaire dienstplicht op te leggen in niet-gevechtsfuncties. Op 11 januari 1916 manifesteerde op de Place de la Concorde in Parijs het Corps des Volontaires de France et de Belgique pour la Défense Nationale, dat een militaire training voor vrouwen eiste. Ook het feministische blad *La Fronde* bepleitte militaire dienstplicht voor vrouwen. In december van hetzelfde jaar werd in de Senaat een wetsvoorstel ingediend dat beoogde een vorm van burgerdienst op te leggen aan elke Franse inwoner tussen 17 en 60 jaar oud, ongeacht geslacht, die niet militair was gemobiliseerd. Al deze pogingen strandden evenwel op de onverschilligheid van de Franse publieke opinie.³⁴

De Franse vrouwen in ondersteunende diensten waren ongeveer even talrijk als de Britse, maar droegen nooit een uniform. Hun opdrachten bleven grotendeels beperkt tot typisch 'vrouwenwerk' in de administratie, kantines en wasserijen, ver van de gevechtszones. Het Franse leger maakte wel gebruik van de diensten van vrouwen van de British Hackett-Lowther Unit, die ambulances bestuurden tegen een salaris dat gelijkstond aan de soldij van een soldaat.³⁵ Ook de Franse Club Féminin Automobile – opgericht na het falen van de Union Patriotique des Aviatrices Françaises – mocht met legerambulances rijden, maar alleen om in de buurt van Parijs gewonden van de stations naar de ziekenhuizen te vervoeren.³⁶ Tot slot waren er ook de 'gemilitariseerde' vrouwen die de *autochirs* (mobiele chirurgische posten) bestuurden. Zij vormden op twee vlakken een uitzondering: ze droegen een uniform en ze begaven zich in de gevechtszones.

Het patriottisme van deze vrouwen kan verbazen, want het lijkt in strijd met de realiteit van hun maatschappelijke positie. Vrouwen hadden vrijwel geen burgerrechten. Ze waren uitgesloten van de publieke sfeer, die aan de mannen toebehoorde. Ze hadden geen stemrecht en konden zich niet verkiesbaar stellen. Heel wat beroepen waren voor hen gesloten en het burgerlijk wetboek hield hen ondergeschikt aan hun echtgenoot. Zelfs hun nationaliteit was voorwaardelijk: vrouwen die met een buitenlander trouwden, namen zijn nationaliteit over. Schrijfster en feministe Virginia Woolf zou later stof doen opwaaien met haar boude stelling dat vrouwen slaven waren in hun eigen land en dus geen reden hadden om ervan te houden of om het te dienen.³⁷

Desalniettemin waren er overal (kleine aantallen) vrouwen die de wapens wilden opnemen, wat hen systematisch werd geweigerd. Aan het westelijke front namen vrouwen slechts zeer uitzonderlijk deel aan de gevechten, maar aan het oostelijke front maakten vrouwen deel uit van een aantal Poolse, Russische, Oekraïense en Servische eenheden.

In Frankrijk beriepen sommigen zich op een ‘traditie’ die terugging tot Jeanne d’Arc en de heldinnen van de Revolutie. Enkelen gingen zover om vermomd als soldaat bij de troepen te infiltreren. Ze werden steeds ontmaskerd en zonder pardon naar huis gestuurd.⁵⁸

Een uitzonderlijke vrouw: Marie Marvingt (1875-1963)

Marie Marvingt. Postkaart, 1912 AVG - Carhif.

Marie Marvingt deed op hoog niveau aan sport (autosport, wielrennen, alpinisme, vliegen) en kreeg tijdens de Eerste Wereldoorlog de reputatie de meest uitzonderlijke Franse vrouw te zijn sinds Jeanne d’Arc. In 1914 mengde ze zich vermomd als man onder het 42ste bataljon Jagers te Voet. Ze werd ontmaskerd, maar kreeg van generaal Foch toestemming om in het leger

te blijven, aangezien ze een diploma van verpleegster had. Ze trok vervolgens naar het front in de Dolomieten (Italië), waar ze deelnam aan de eerste luchtbombardementen (ze kreeg hiervoor in 1915 het Oorlogskruis). Ze realiseerde er ook het project van gewondentransport via de lucht dat ze eerder met de Belgische Hélène Dutrieu had uitgedacht, maar waarvoor ze toen geen toestemming kreeg. Ze was gedurende vele jaren een bekend figuur, maar stierf in relatieve vergetelheid, waarna de herinnering aan haar snel vervaagde.

Ook in Duitsland wilde een groepje jonge vrouwen graag bij het leger. Een van hen, Anna Sauter (18 jaar), schreef: ‘Er stroomt Duits bloed door mijn aders en ik wil van dichtbij betrokken zijn bij de oorlog.’⁵⁹

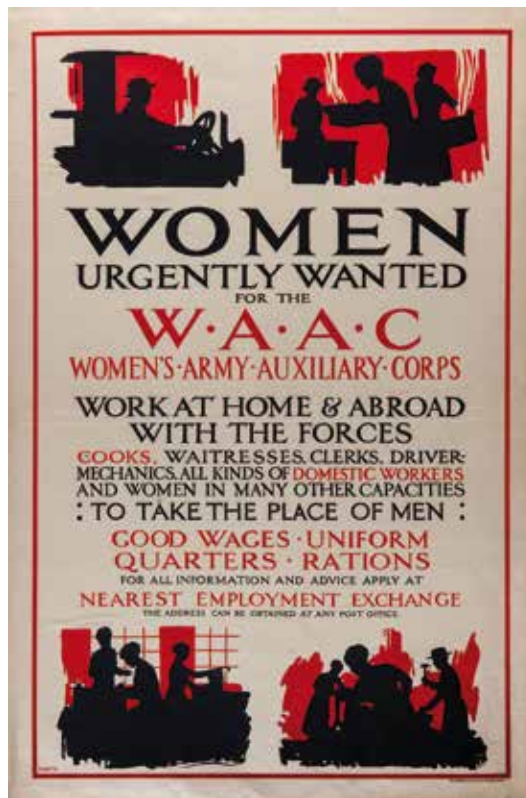
De vaak erg jonge vrouwen die zich in Groot-Brittannië aanmeldden bij de hulpkorpsen zagen hun engagement als een tegenhanger van dat van mannelijke vrijwilligers in het leger. Ze waren op zoek naar een alternatief voor het traditionele engagement van vrouwen in de liefdadigheid en bij hulporganisaties, en de paramilitaire opleiding en de waardering voor ‘mannelijke’ kwaliteiten spraken hen aan. ‘Al deze vrouwen droegen uniformen, gebruikten militaire graden en imiteerden de militaire discipline en het taalgebruik.’⁴⁰ De rekruteringsaffiches van de vrouwenkorpsen waren in dit opzicht erg sprekend. Het valt op dat veel van deze organisaties gesteund of zelfs opgericht werden door suffragettes. Voor de oorlog hadden zij alle

Het Women’s Army Auxiliary Corps tijdens een drill oefening in Londen. Foto, 1917. Courtesy of the Council of the National Army Museum, Londen.

middelen uit de sociale strijd ingezet om gelijkheid van mannen en vrouwen te verwerven, nu wilden ze vooral bewijzen dat vrouwen hun land net zo goed konden dienen als mannen. Andere vrouwen zetten de stap uit zinn voor avontuur, uit behoefte aan nieuwe ervaringen of omdat ze, vooraleer te trouwen, vorm wilden geven aan een eigen project.

De Britse en Franse legerleiding lieten zich niet van de wijs brengen en hielden steeds een strikte scheiding tussen de seksen in stand. Vrouwen bleven te allen tijde burger, ook wanneer ze een uniform droegen. Hun vervangarbeid in functies die voorheen door mannen werden uitgeoefend, was streng afgebakend en beperkt tot de duur van de oorlog. Hun aanwezigheid aan de zijde van militairen moest een terloopse passage blijven: ze was het gevolg van uitzonderlijke omstandigheden en zou eindigen bij wapenstilstand. Feit blijft dat de grote nood aan soldaten en mankracht in de jaren van de totale oorlog tot een tijdelijke militarisering van een kritische massa vrouwen leidde, die het beginpunt vormt van een langzame vervrouwelijking van de legers tijdens de twintigste eeuw.⁴¹

Rekruteringsaffiche voor het Women's Army Auxiliary Corps van de landmacht, ca. 1917.
Koninklijk Legermuseum, Brussel.

Kinderen mobiliseren

Ook kinderen ontsnapten niet aan de oorlog en werden al naargelang hun leeftijd en sekse op verschillende, soms tegenstrijdige manieren gemobiliseerd. De oorlog greep diep in het dagelijkse leven van kinderen in. Ze zagen veel mannen uit hun familie vertrekken en kregen expliciet de vraag om zich dat offer waardig te tonen. Kinderen waren deel van de vluchtelingenstroom in de bezette gebieden en werden, als onschuldige slachtoffers van de oorlog, expliciet in de propaganda opgevoerd. Op propaganda-affiches stonden ze meestal samen met vrouwen of in gezinscontext afgebeeld, maar soms ook

Het andere 'front' waarop vrouwen vanaf het begin van de vijandelijkheden massaal werden gemobiliseerd, was dat van de medische zorg. Zorgen was voor vrouwen de manier bij uitstek om bij te dragen aan de oorlog, te meer daar de legers zelf vragende partij waren. Veel verpleegsters werden via het Rode Kruis 'gemilitariseerd' en dus opgenomen in de medische diensten van het leger. Ze beschouwden zich in 'bevolen dienst', kwamen in aanraking met het oorlogsgeweld en vatten het gevecht aan met lijden en dood op wat zijzelf het 'tweede slagveld' noemden.

met soldaten. Trokken de mannen immers niet ten strijde voor kinderen, die de toekomst vertegenwoordigden en het voortbestaan van de natie? Beelden van kinderen werden ook ingezet om de Duitse 'barbaarsheid' aan te klagen en om fondsen te werven voor *poor little Belgium*.

Kinderen waren niet enkel onschuldige en passieve slachtoffers, ze waren ook actoren, ingeschakeld in een psychologische oorlog. Aangezien volwassenen voor hen vochten, hadden zij een rol te spelen in het conflict. Kindertijdschriften, speelgoed en zelfs kledij militariseerden snel. Kinderen ontsnapten niet aan het klimaat van patriottisme, ook zij moesten doordrongen worden van oorlogsmentaliteit en haat tegen de vijand. Elk land ontwikkelde een oorlogscultuur op kindermaat, om hen het belang van het conflict bij te brengen. In Duitsland werden daarbij vooral adolescenten geviseerd. Jongens ouder dan 15 jaar werden er vanaf 1914 ingelijfd bij compagnies waar ze een voorbereidende militaire opleiding kregen, weliswaar zonder wapens of uniformen. Kleinere jongens werden wel in soldatentenu gestoken. Sommige karikaturisten, zoals Rudolf Grossmann, specialiseerden zich zelfs in het tekenen van kinderen in uniform. De omkadering van adolescenten beoogde hen voor te bereiden op hun mobilisatie bij het leger, maar had ook een sociaal doel: de overheid vreesde dat de grote voedselcrisis die vanaf 1915 heerste een toename van de criminaliteit zou veroorzaken bij jongens en bij meisjes een golf van prostitutie. Ook in Frankrijk bereidden affiches jongeren voor op het leger, bijvoorbeeld door jonge 'helden' in de schijnwerpers te plaatsen.

De school speelde een belangrijke rol in het verspreiden van deze 'kinderoorlogscultuur'. Het onderwijs raakte helemaal doordrongen van de oorlog. Daarnaast was er de vrijetijdsbesteding, met spelletjes, literatuur en jeugdbewegingen. Net als bij volwassenen waren man-vrouwstereotypen manifest aanwezig. Jongens werden geacht 'echte kleine soldaatjes' en 'dappere kereltjes' te zijn. In kinder- en jeugdboeken wemelde het van heldhaftige jongeren die klaar waren om naar het front te gaan of onverschrokken op avontuur trokken.⁴² De meisjes van hun kant kregen al op jonge leeftijd de vraag om verbanden te helpen maken, te naaien, te breien, geld in te zamelen en pakjes voor de soldaten te maken. In hun dagboeken tekenden sommigen van hen verzet aan tegen die discriminatie en toonden ze zich verontwaardigd dat zij geen soldaatje mochten spelen. De strikte scheiding tussen de seksen was ook zichtbaar in het speelgoed: voor meisjes waren er poppen gekleed als verpleegsters en vrouwen uit de Elzas, voor de jongens een oorlogsuitrusting met tanks, helmen en uniformen.

De propaganda richtte zich ook tot kinderen. Duits kinderboek en Franse postkaart, 1914-1918.

Links: Staatsbibliothek zu Berlin – Stiftung Preußischer Kulturbesitz, Kinder- und Jugendbuchabteilung. Rechts: AVG-Carhif, Brussel.

Uit vele getuigenissen blijkt dat kinderen zich onderdompelden in de oorlogssfeer. In haar *Herinneringen van een welopgevoed meisje* keek Simone de Beauvoir (geboren in 1908) op die jaren terug: ‘Ik bewees meteen mijn voorbeeldige patriottisme door een celluloid pop ‘made in Germany’ te vertrappelen, een pop die overigens van m’n zus was. Met veel moeite kon men beletten dat ik de zilveren messenleggers, die datzelfde smadelijke insigne droegen, door het raam gooide. Ik zette geallieerde vlaggen in alle vazen. Ik speelde de moedige zoeaaf, of de jonge heldin. Ik schreef met kleurpotloden “Leve Frankrijk”. De volwassenen prezen mijn slaafse houding. “Simone is verschrikkelijk chauvinistisch”, zeiden ze met geamuseerde trots. Ik ving hun glimlach op en genoot van het compliment.’⁴³

Maar kinderen waren ook getuigen van een oorlog die ze niet konden vatten: in hun brieven beschreven ze hun angst, ongerustheid en verdriet. Je leest er wat hen het sterkst bezighield en dat was vaker honger dan schrik voor de bombardementen.⁴⁴ Aan het eind van de oorlog was een indrukwekkend aantal kinderen wees geworden: er waren tien miljoen oorlogswezen, van wie 350.000 in Groot-Brittannië, 1,1 miljoen in Frankrijk en 1 miljoen in Duitsland.

De geesten mobiliseren: de oorlog in woord en beeld

De oorlog van 1914-1918 was een van de eerste conflicten waarin propaganda systematisch als oorlogswapen werd ingezet. De oorlogvoerende landen maakten gretig gebruik van alle vormen van propaganda, geschreven en visueel. Affiches, pamfletten, karikaturen, postkaarten en zelfs films maakten er een ware beeldenoorlog van. Het was zaak om de buitenwereld aan te spreken met steeds sterkere beelden en zo de propaganda van de tegenstander te weerleggen, geld in te zamelen voor hulpacties en/of neutrale landen te overtuigen om partij te kiezen. Deze propaganda mobiliseerde een heleboel kunstenaars die hun creativiteit ten dienste stelden van de oorlogsinspanning. De Belgische dichter Emile Verhaeren bijvoorbeeld, aarzelde niet om in zijn teksten de mythe van de afgehakte kinderhandjes en -voetjes over te nemen:

*En wanneer ze een geslagen Teutoon tegenkomen
Getroffen door een handige kogel, aan de rand van een nabijgelegen weg,
Dan vinden ze dikwijls in zijn zakken,
Samen met gouden halskettingen of satijn,
Twee kindervoetjes, gruwelijk afgesneden.*

Uit *La Belgique sanglante* (1915)

Er werd ook aan propaganda gedaan door lezingenreeksen op te zetten in neutrale landen. Vooral de mannelijke politieke elite ging zo op tournee, maar het Comité de Propagande Patriotique telde ook enkele sterke vrouwelijke propagandisten. Hun taak bestond erin om in het buitenland een heroïsch beeld van België te verspreiden en er fondsen te werven. Marie Picard, echtgenote van dokter Antoine Depage, hoofd van het oorlogshospitaal l’Océan in De Panne, maakte een rondreis in de Verenigde Staten om geld in te zamelen voor het hospitaal. Ze bekocht die met haar leven toen op de terugreis de Lusitania werd getorpedeerd. Lalla Speyer, echtgenote van de socialistische voorman Emile Vandervelde, haalde in november 1914 meer dan 300.000 dollar op tijdens een rondreis in de Verenigde Staten en Canada.⁴⁵ De kampioene van deze moeilijke opdracht was waarschijnlijk Julia Carlsson. Deze onvermoeibare propagandiste was van Zweedse origine en verwierf de Belgische nationaliteit bij haar huwelijk met architect Victor Horta. Al in 1914 zette ze een grote

'Denk aan België: meld je vandaag aan.' Britse affiche, 1914. Library of Congress, WWI Posters.

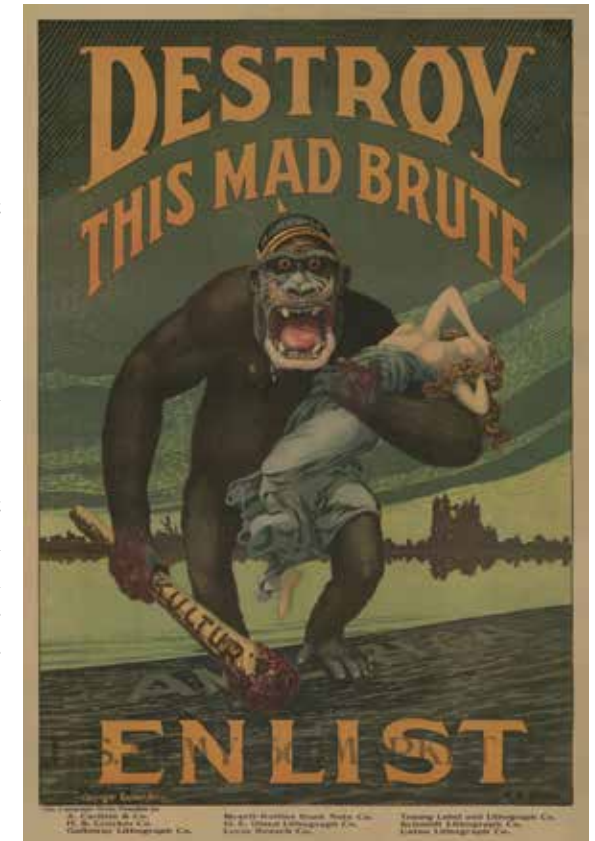
informatiecampagne op in de Scandinavische landen om de Duitse propaganda te weerleggen die daar veel gehoor vond. Ze gaf meer dan honderd lezingen in Zweden en Noorwegen, geïllustreerd met beeldmateriaal, over de verwoesting van de Belgische steden door de Duitse troepen. Ze werd gezocht door de Duitsers maar slaagde erin Engeland en daarna Frankrijk te bereiken, waar ze oorlogsjournaliste werd aan het westelijke front. Uiteindelijk voegde ze zich bij haar man in de Verenigde Staten, waar ze haar campagne voor België voortzette en veel geld ophaalde. Wat haar echtgenoot de opmerking zou hebben ontlokt: *'I had a wife, now I have a speaker.'*⁴⁶

Elk land probeerde door middel van verhalen en beelden zijn deelname aan de oorlog te verantwoorden, de betrokkenheid van de bevolking te versterken en de vijand zwart te maken. Door gebruik te maken van gemakkelijk herkenbare, vaak gegenderde stereotypen, slaagde de propaganda erin de steun van de bevolking aan de oorlog intact te houden.

Elk kamp accentueerde de moed en wilskracht van de eigen soldaten, in lijn met het ideaal van de heroïsche soldaat, en kleinerde of bespote de mannelijkheid van de vijandelijke soldaten: zij waren geen 'echte' mannen en zouden dus snel verslagen zijn. Omgekeerd kon de vijand ook worden voorgesteld als angstwekkend en bedreigend, als een monster dat tot alles in staat was. Parallel daarmee werd vaak de kwetsbaarheid van vrouwen en kinderen afgebeeld, onschuldige slachtoffers die zich niet konden verdedigen. Dat beeld moest de strijd lust van de eigen soldaten aanwakkeren en hen eraan herinneren hoe belangrijk het was om de overwinning te halen, ongeacht de prijs. Inspelen op de wandaden van de ander was een manier om de verontwaardiging in stand te houden en de overtuiging dat alleen een totale overwinning de eigen veiligheid kon verzekeren.

De oorlogspropaganda bespeelde alle denkbare registers, van de meest conventionele tot de meest creatieve. Ze paste in een hele oorlogscultuur, voortdurend op zoek naar de beste manier om een bepaalde boodschap over te brengen. Nu eens speelden campagnes ingetogen in op gevoelens en emoties, dan weer was de toon ronduit karikuraal. Ook het nationale verleden werd ingezet om de gemoederen op te zwepen. Al naargelang het doel dat men voor ogen had, werd een bepaalde figuur naar voren geschoven: de vrouw als mishandeld slachtoffer of de dappere vrouw die 'haar deel' deed in het conflict; de heldhaftige man of de lafaard. De meest voorkomende figuren waren de vrouw-als-slachtoffer, de *mater dolorosa* en de toegewijde verpleegster, beelden die verwezen naar de opoffering en zelfverloochening die vrouwen zagezegd aangeboren waren. De zeldzame affiches die vrouwelijke wreedheid in beeld brachten, waren krachtig in hun contrast. De harteloosheid van een Duitse verpleegster die weigerde om een gewonde te drinken te geven, illustreerde in welke mate het 'teutoonse ras' verdorven was.

Deze oorlog in beeld en tekst schilderde een heel conventioneel beeld van de verhouding tussen de seksen en van hun relatie tot de natie. Dat neemt niet weg dat de propaganda de rollen soms omkeerde, om zo de aandacht te trekken en de boodschap te versterken. Afbeeldingen van dappere kinderen dienden dan om volwassenen voor hun verantwoordelijkheid te plaatsen, heldhaftige vrouwen hielpen de uitzonderlijkheid van de situatie zichtbaar maken. Op die manier droeg de propaganda ongewild ook bij tot het vervagen van de scheidingslijnen tussen de seksen.

'Vernietig dit losgeslagen monster. Meld je aan.' Affiche, VS, 1917. Library of Congress, WWI Posters.